

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

КНИГА I

ІНСТИТУТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА – ФІЛІЯ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДжЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМЕНІ М. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. СКОВОРОДИ
НАН УКРАЇНИ

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК
2014 рік

Книга I

Львів
“Логос”
2014

УДК 2628

ББК 86.3(Укр)

I-90

Історія релігій в Україні: науковий щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л.: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; Вид-во «Логос», 2014. — Книга I.— 808 с.

Наукові статті збірника охоплюють широке коло питань історії розвитку християнства від найдавніших часів до кінця ХХ ст. Розглядаються різноманітні аспекти політичного, правового і культурного становища православ'я, римо- і греко-католицизму та протестантизму.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

- М. Капраль, доктор історичних наук;
А. Колодний, доктор філософських наук;
Л. Филипович, доктор філософських наук;
Ю. Волошин, доктор історичних наук;
В. Наулко член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук;
П. Сохань, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук;
В. Ульяновський, доктор історичних наук;
В. Єленський, доктор філософських наук;
П. Яроцький, доктор філософських наук;
О. Боднар, доктор мистецтвознавства;
Р. Захарчук-Чугай, доктор мистецтвознавства;
М. Станкевич, доктор мистецтвознавства;
Г. Стельмашук, доктор мистецтвознавства

УПОРЯДНИКИ:

О.Киричук, М.Омельчук, І.Орлевич

Відповідальний за випуск – Малиць Орест

Затверджено до друку:

Вченою радою Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України,
протокол № 1 від 4 лютого 2014 року

Вченою радою Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. Сковороди НАН України,
протокол № 8 від 22 квітня 2014 року

Вченою радою Львівського музею історії релігії
протокол № 1 від 3 квітня 2014 року.

© Видавництво Львівського музею історії релігії «Логос», 2014.

© Автори статей, 2014.

ISBN 966-7379-70-1

2. ВІДРОДЖЕННЯ І ПОЧАТОК НОВОЇ ДОБИ (XVI – КІНЕЦЬ XVIII СТ.)

В'ячеслав Шерстюк

До питання про час заснування монастирів на південно-східному польсько-литовському порубіжжі в XV – середині XVII ст.

Аналізуються існуючі в історіографії дані про початки монастирського життя на польсько-литовському порубіжжі з Диким Полем (в основному – території історичної Полтавщини). Здійснена спроба довести можливість заснування духовних обителів на цих територіях лише з початку XVII ст.

Ключові слова: монастирі, Лівобережне Подніпров'я, Полтавщина, козацька доба

Заснування християнських монастирів на просторах Лівобережної України було незмінним супроводом колонізаційних процесів у середньовіччю та нову добу. Часто, як свідчать джерела, чернецьке (духовне) освоєння нових чи раніше покинутих земель на цих теренах нібито відбувалося раніше за світське. Відносно цього, проаналізувавши історичні, а також за наявності – й археологічні джерела, виникає ціла низка сумнівів, розв'язати чи підтвердити які й покликана ця розвідка.

Для цього обрана територія історичної Полтавщини, що в XV–XVII ст. була прикордонною територією польсько-литовської держави, та з середини XVI, а особливо – в першій половині XVII ст. стала центром колонізаційних процесів з освоєння колишнього Дикого Поля. Регіон, охоплений цим дослідженням, територіально включає басейни середніх та нижніх течій рр. Сула, Псел та Ворскла а також, безсумнівно, середню течію Дніпра на широті впадіння цих рік.

Історії монастирського розвитку на цих теренах присвячений не один десяток праць. Найбільше захоплення цим питанням спостерігається у дореволюційних дослідженнях: серед них – численні загальні «списки», «каталоги» XIX – поч. XX ст. існуючих чи зниклих монастирів Російської імперії¹. Іншого плану дослідження та окремі публікації, присвячені монастирям окремо взятої території (єпархії, губернії)², ще рідше – одній обителі³. Більшість з них бездумно повторювали відомості попередніх, більш ранніх джерел, рідко – з деякими уточненнями чи критичним аналізом.

Відродження зацікавленості до монастирської історії краю спостерігається вже на рубежі XX–XXI ст. Результати деяких напрацювань у цьому напрямку висвітлені в томі регіональної релігієзнавчої енциклопедії⁴, історія ряду придніпровських святинь досить добре описана в дослідженні Д.Вирського⁵.

Найдавнішими (заснованими, за історіографічними даними, до середини XVII ст., тобто до часу інтенсивного заселення цієї території) на теренах Полтавщини та найближчих околиць були нібито такі монастирі: Гадяцький Красногірський (1442 р.), Пивогірський Миколаївський (1510–1515 рр.), Великобудищанський Преображенський (до 1602 р.), Густинський (1600/1614 рр.), Мгарський Спасо-Преображенський (1619/1624 рр.), Юсківська пустинь (1621/1627 рр.). Для вирішення поставленого питання необхідним є аналіз існуючих джерел для підтвердження/спростування дати заснування вищезазначених обителів.

Гадяцький Красногірський Миколаївський. За офіційною версією, що проходить у виданнях ще з початку XIX ст., монастир заснований ще 1442 р. на горі Красній біля Гадяча (суч. с. Малі Будища), «коли багато православних тікали в пустині, шукаючи порятунку від католицьких переслідувань»⁶. У наступні півтори століття йому нібито неодноразово надавалися землі, будувалися церкви⁷.

Відносно часу заснування самого Гадяча, а точніше – заснування старого городища (як здається, поява міста передувала чи, принаймні, супроводжувала у часі подію появи монастиря), а також заселення навколишніх земель – можна сказати, що це відбувалося лише з 1630-х років. У люстрації Черкаського староства Київського воеводства 1622 р. згадується лише слобода на Сарському городищі⁸, що цього року перебувала в облозі, південніше Гадяча. Територія останнього, майбутнього містечка, на той час була на прикордонних з Московським царством землях. Але й у «Книге Большому чертежу» 1627 р. згадується лише саме городище Гадське (пусте)⁹. Таким чином, і Московський уряд зафіксував відсутність тут офіційних поселень, до яких, безсумнівно, мав би належати й монастир.

Облога литовськими людьми Гадяцького (Нового) городища відбувалася перманентно з 1626 р. Це фіксували численні путивльські загони, що, водночас, виганяли поселенців, зносили їх будівлі, руйнували промисли¹⁰. Відбувалося це аж до 1634 р., до укладення Поляновського мирного договору та попередньої передачі (до встановлення кордонів) Гадяча Речі Посполитій. Ці перипетії добре висвітлювалися у Московській документації, де при досить детальному описі територій, населених пунктів тощо жодного разу не згадується Гадяцький монастир.

Як видається, деяке світло на час заснування монастиря може пролити один факт з відомостей, які містяться у статистичних зведеннях. Зокрема, у них значиться, що з 1632 р. митрополит Київський Петро Могила заснував тут начальство ігуменське, замість раніше існуючого начальницького¹¹. Означена дата якраз підпадає під час облоги Гадяча: можливо, саме цей рік і є часом

заснування монастиря (хоча вона може відбивати реалії заснування власне самого Гадяча).

Раніше 1656 р. у відомих на сьогодні документах ця обитель не згадується. Зокрема, відсутні відомості про неї і в багатих збірках джерел з монастирської історії в архіві Я. Маркевича¹². Остання дата також може бути опосередкованим часом заснування пустині. Надалі інформація про неї, хоч і не постійно, але час від часу все ж зустрічається в документах другої половини XVII – XVIII ст.

Таким чином, заснування Гадяцького Красногірського монастиря, вірогідно, можна віднести до проміжку від часу початку широкомасштабної облоги навколишніх земель польсько-литовськими вихідцями (30-ті роки XVII ст.) до 1656 р., першої відомої згадки про нього в документах. Рік же 1442, як зафіксований в історіографії час облаштування цієї обители, видається надуманим і вибраним не випадково: саме в цей час московська митрополія стала автокефальною — незалежною від Візантії. З цією подією, як бачиться, і був пов'язаний вибір історіографічної дати заснування монастиря.

Пивогірський (Пивгородський) Миколаївський. Історія виникнення монастиря на Пивських горах була відображена в монастирському синодику, дані з якого наприкінці XIX ст. опублікував О. Матченко¹³. Датою заснування монастиря називається 1515 р. Основою слугує згадка про акт, що фігурував у монастирському синодику та був переозвучений згаданим автором¹⁴. Офіційна історіографія, а також і дані цього синодика використовують як свідчення появи монастиря численні надання Київському Миколаївському монастирю «земли Климјтин», що реально відбулося у 1512 р., а також підтверджувалося численними актами впродовж багатьох років першої половини – середини XVI ст. (1512, 1514, 1528 рр. тощо)¹⁵. На території «селища Климјтин» називаються лише потенційно «бажаючі тут промишляти ухожі люди, рибні лови та осетрові гони тощо, без найменшого натяку на постійно існуюче населення, як тягле, так і вільне».

Варто зазначити, що дані монастирського синодика відносно часу заснування та подій першої половини XVII ст. дуже неправдоподібні. Про час заснування монастиря не знали навіть його послушники наприкінці XVIII ст.¹⁶ Тому довіряти збирачам статистичної неперевіреної інформації, якими зазвичай були автори «списків» монастирів, не доводиться.

Навіть ще О. Матченко зазначав, що поява монастиря відбулася пізніше, хоч і називав також доволі ранню дату – середину XVI – перші роки XVII ст. При цьому він спирався на час появи синодика¹⁷, який «зафіксував» побудову на початку 1600-х років гадяцьким полковником мурованої церкви, що фактично відбулося у XVIII ст. Як доводить історик Д. Вирський (дослідник старожитностей Кременчуцького краю), ймовірно, це не синодик виключно Пивогірського

монастиря, а загальномонастирській, київській¹⁸. Як справедливо зазначав останній, поява тут філії київського монастиря у вигляді Пивогірської обителі могла відбутися лише не раніше 1620-х років, за умови «розриву ланцюжка придніпровських маєтностей» та наявності хоч якогось осілого люду¹⁹.

Можливо, час дійсного облаштування на Пивських горах скиту чи монастиря розкриває скарга 1630 р. дружини воеводи Руського і старости Корсунського, Чигиринського і Кирилівського Софії Даниловичевої про те, що до 1629 р. (1628 р. ?)²⁰ на землях, які належали їй («горах Пивних»), монахи Київського Пустинно-Миколаївського монастиря, з дозволу кирилівського городничого, викопали печеру та збудували церкву, і почали освоювати її навколишні землі²¹.

Як видається, причиною задавнення, а можливо, й появи самого монастиря було бажання повернути собі землі, надані ще в XVI ст., зокрема ті, на яких пізніше постали села Максимівка та Городище. Так, відомо, що ці «земли Климятинские» у 1624 р. спочатку загарбав І. Вишневецький і взяв в облогу містечко Жовнин²². Лише на початку доби Хмельниччини ці території повертаються назад до київського монастиря (універсал на землі 1649 р.)²³ та на містечка Максимівку, Городище і Вереміївку 1650/1651 рр.²⁴

Окрім того, численні археологічні знахідки з околиць Градизька, колишнього Городища, все ж таки засвідчують відсутність тут матеріалів XV–XVI ст. Хоч, на жаль, більшість з них зібрані скарбошукачами і не завжди потрапляють до поля зору науковців, все ж ті з них, інформація про які присутня, дозволяють навіть припустити існування тут поселення/поселень давньоруської доби, але аж ніяк не пізньосередньовічного чи козацького.

Таким чином, виникнення Пивогірського монастиря стається в 1628/1629 рр. і, як видається, в цей же час чи трішки раніше тут з'являються і села/містечка Максимівка та Градизьк. Поява тут філії Київського Микільського монастиря пов'язується нами з уже гіпотетичним існуванням тут вищезазначених населених пунктів – Максимівки і Городища, що були не лише паствою, а й своєрідною охороною монастиря від татар та повстанців: інакше у ті буремні роки йому б не уникнути пограбувань. Тим паче, що ця обитель знаходилася на лівому березі долини р. Сули, понад степовим кочівницьким коридором, і без належної військової присутності обійтися просто не могла. Окрім того, Київський Миколаївський монастир прагнув повернути під свою юрисдикцію ці нововиниклі містечка (разом із Жовнином), розміщені по краях їхніх колишніх володінь.

Густинський Троїцький. Заснований на початку XVII ст. (1614 р.). Вже з 1640-х років був значним осередком культурно-політичного життя Посулля, що відображено у значній кількості документів. Час облаштування сумнівів не викликає і співпадає з облаштуванням в долині Удаю перших постійних посе-

лень (Пирятин, Прилуки). Правда, і щодо нього є невелика плутанина з датою заснування: подекуди називається як час фундації 1600 р., хоча останній є лише роком приїзду Іоасафа (засновника Густинської пустині) до Києва.

Великобудищанський Преображенський. У більшості дореволюційних праць часом облаштування цієї жіночої обителі називається друга половина XVII ст., зокрема 1672, 1689, 1692 та 1698 рр.²⁵ Не вдаючись глибоко у доволі складні, численні і ще не до кінця з'ясовані перипетії його виникнення (тим більше, що відносяться вони вже до пізнішого часу, ніж той, яким ми оперуємо), коротко можна сказати наступне: виник він поряд з уже існуючим чоловічим печерним скитом (можливо, від останнього були запозичені й перші його споруди). Саме щодо часу облаштування останнього і виникають деякі питання.

Так, дослідник печерного комплексу колишнього скиту Т.А. Бобровський серед документів Санкт-Петербурзького держархіву віднайшов історичну довідку про маєток Кочубеїв кінця XIX ст.: у ній згадувався жіночий Великобудищанський монастир, називалася дата його облаштування «...до 1602 р.» та час перенесення з лісу до с. Чернечий Яр (Великі Будища) – 1682 р.²⁶ Відносно достовірності даних, наведених у цьому документі, є цілий ряд сумнівів: пізній час його складання, відсутність такої ранньої (1602 р.) дати заснування в інших джерелах. Окрім того, в документах та статистичних зведеннях зустрічається фіксований перелік років значних подій в історії монастиря: 1672, 1689 і трансформований з нього 1698 рр., хоча, на сьогодні, реальний хронологічний порядок вибудувати досить складно. Рік же 1682 при описі історії монастиря не зустрічається більше ніде. Таким чином, доводиться зробити висновок про слабку історичну обізнаність автора цієї записки.

Т.А. Бобровський справедливо зазначає, що практика влаштування подібних печерних чоловічих обителей у Подніпров'ї простежується ще з XVI ст., а тому за аналогіями робить висновок про заснування і описуваного скиту ще, принаймні, з другої половини XVI ст.²⁷ Хоча, як було зазначено вище, деякі монастирі регіону, час заснування яких достовірно фіксується лише першою половиною XVII ст. (Мгарський, Пивогірський), свої першопочатки також вели з печерних комплексів, з надбудовами (можливо, такі ж умови виникнення стосуються й інших обителей, місцем розміщення яких виступали перш за все гори чи круті схили берегів річок). Палеографічний і речовий археологічний матеріал з досліджень печер біля с. Чернечий Яр (на жаль, досить бідний) не дає підстав значно поглиблювати вік скиту. Практика ж печерного монастирського будівництва з XVI ст. на землях, вище за течією Дніпра, також може пояснюватися більш ранньою облогою цієї території.

Відносно історичної ситуації на Правобережжі Ворскли першої половини XVII ст. можна сказати, що це був один з найнебезпечніших для заселення регіон: навколо обителі хоч і знаходилися ліси, та все ж поряд проходив старий кочівницький шлях по вододілу останньої ріки та верхів'їв Говтв, приток Псла. Заселення цієї ділянки відбувалося чи не найпізніше серед інших територій порубіжжя Дикого Поля: навіть час заснування Полтави, за 30 км південніше, припадає лише на 1630-ті роки.

Таким чином, найбільш досліджений монастирський комплекс регіону, як і історичному, так і в археологічному плані, на жаль, теж містить багато питань щодо часу заснування. Як видається, облаштування тут чоловічої печерної обителі відбулося в добу Хмельниччини, після появи містечка Великі Будища, та приблизно одночасно з іншими монастирями Поворскля (Полтавським Хрестовоздвиженським (1650 р.), Скельським Преображенським (1660 р. чи дещо раніше). У 1672 р. зафіксовано гетьманське пожалування саме печерному скиту. Уже в 1689 р. В.Л. Кочубеєм було засновано новий жіночий монастир на іншому місці, в межах сучасного с. Чернечий Яр.

Мгарський Спасо-Преображенський монастир – ще один з тих монастирів, з датою заснування якого майже немає плутанини та невідповідностей. Обитель заснована фундацією Р.Вишневецької 1619 р. неподалік Лубен. Ця дата засвідчена документами²⁸ (зустрічається ще дата 1624 р.) і не суперечить історичній ситуації: в цьому часі ця ділянка Посулля вже була досить добре освоєна і військово захищена, а Лубни, взагалі, були столицею місцевих магнатських володінь Вишневецьких. Також є відомості про першопчатки монастиря з печерного скиту-пустині.

Окрім того, вже 1621 чи 1627 рр. ченці починають фундацію першої своєї філії – Юсківського (Сліпорідського) скиту, час заснування якого також зафіксований документами та не піддається сумніву, хоч і тут не обійшлося без класичної фрази «на місці, де й колись монастир був»²⁹.

Таким чином, історія виникнення монастирів на Дніпровському Лівобережжі в XV – першій половині XVII в межах тодішнього польсько-литовського прикордоння має досить заплутаний та суперечливий характер. Їх літописання, зазвичай, спиралося більшою мірою на дані, що містилися при самих монастирях, і рідко — на дійсно збережені, відомі й пізніше, актові джерела. Як видається, практика заснування таких «монастирських літописів» зводилася більше не до відображення дійсної історії обителі, а, перш за все, до обґрунтування прав власності на ті чи інші землі, населені пункти тощо. Безперечно, деякі факти з них можуть відповідати дійсності тією чи іншою мірою, але це більше стосується часу – середини XVII ст. Використання таких джерел у XIX – на початку XX ст. призвело до багаторазової компіляції історії тієї чи іншої обителі, без

критичного аналізу даних, а лише за відомостями, що були надані самими ченцями чи іншими духовними особами.

Зіставивши існуючі дані відносно початку монастирського будівництва на Полтавщині, можна сказати, що почалося воно не раніше XVII ст. і відбувалося не напередодні «світських» колонізаційних процесів, а водночас чи навіть дещо пізніше за них. Зважаючи на складну військово-політичну ситуацію того часу в розглядуваному порубіжному регіоні, це не виглядає дивним. Напрямок облаштування духовних обителів також збігається з напрямком колонізаційних процесів: перші монастирі з'являються у другому десятилітті XVII ст. в уже обжитому на той час Посуллі. А вже потім, за доби Хмельниччини, чернецьке життя започатковується в Попсіллі та Поворсклі, також доволі заселених регіонах в середині XVII ст.

- 1 Амвросий. История Российской иерархии / Амвросий. – М.: в Синодальной типографии, 1815. – Часть VI; Описание монастырей, в Российской империи находящиеся, с показанием времени построения оных и в каких классах положены по штатам. Издание четвертое. – М.: в Типографии С.Селивановского, 1817; Зверинский В.В. Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи, с библиографическим указателем / В.В. Зверинский. – Том II. Монастыри по штатам 1764, 1786 и 1795 годов. – СПб.: Типография В.Безобразова и Комп., 1892; Том III. Монастыри закрытые до царствования императрицы Екатерины II. – СПб.: Синодальная типография, 1897; Строев П. Списки иерархов и настоятелей монастырей российской церкви / Павел Строев. – СПб.: Типография В.С. Балашева, 1877; Денисов Л.И. Православные монастыри Российской империи. Полный список всех 1105 ныне существующих в 75 губерниях и областях России (и 2 иностранных государствах) мужских и женских монастырей, архиерейских домов и женских общин / Л.И. Денисов. – М.: Издание А.Д.Ступина, 1908. – XII.
- 2 [Аноним]. Упразднённые и прекратившие своё существование православные монастыри в пределах нынешней Полтавской епархии (краткий исторический очерк) // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – Полтава, 1897. – 26-27 июня. № 20-21. – С.788-800; Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем / А. Грановский. – Полтава: Типо-Литогр. М.Л. Старожицкого, 1901. – X.
- 3 Матченко А. Историко-археологический очерк бывшего Пивогородского монастыря, нынешней Николаевской кладбищенской церкви в г. Градижке Полтавской губернии / Александр Матченко. – Кременчуг, 1891.
- 4 Полтавіка: Полтавська енциклопедія [ред. кол. О.А. Білоусько, гол. ред., Т.П. Пустовіт, заст. гол. ред., Ю.М. Варченко та ін.]. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – Том 12. Релігія і церква.
- 5 Вирський Д. «Україне місто»: Кременчук від заснування до року 1764-го. Вид. 2-е / Дмитро Вирський. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011.
- 6 Зверинский В.В. Материал для историко-топографического исследования... – Том II. – С. 190. – № 889.

- 7 Шерстюк В.В. Гадяцький Красногірський Миколаївський монастир / В.В. Шерстюк // Полтавіка: Полтавська енциклопедія [ред. кол. О.А. Білоусько, гол. ред., Т.П. Пустовіт, заст. гол. ред., Ю.М. Варченко та ін.]. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – Том 12. Релігія і церква. – С. 145.
- 8 Ustracye Królewsczyczyn ziem ruskich Wolinya, Podola i Ukrainy z piérwszjej połowi XVII wieku / Wydał A. Jablonovski // Źródła dziejowe. – T. V. – Warszawa, 1877. – S. 135.
- 9 Книга Большому Чертежу [под ред. К.Н. Себриной]. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1950. – С. 109, 186.
- 10 Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618-1648) / Петро Кулаковський. – К. : Темпора, 2006. – С. 312-313, 320, 322.
- 11 Амвросий. История Российской иерархии... – С. 984.
- 12 Барсов Е. Описание актов архива Маркевичей, относящихся к истории Южно-Русских монастырей / Е. Барсов // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – М.: в Университетской типографии (М. Катков), 1884. – Книга вторая. Апрель-июнь. – I. Материалы исторические. – С. 10-12; Документи Богдана Хмельницького. 1648-1657 [Упор.: І. Крип'якевич та І. Бутич]. – К.: вид-во АН УРСР, 1961. – № 368. – С. 488.
- 13 Матченко А. Историко-археологический очерк...; Григор'єв В.М. Пивогірський (Пивгородський) Миколаївський монастир / В.М. Григор'єв // Полтавіка: Полтавська енциклопедія [ред. кол. О.А. Білоусько, гол. ред., Т.П. Пустовіт, заст. гол. ред., Ю.М. Варченко та ін.]. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – Том 12. Релігія і церква. – С. 480-482.
- 14 Матченко А. Историко-археологический очерк... – С. 4; Григор'єв В.М. Пивогірський (Пивгородський) Миколаївський монастир... – С. 480.
- 15 Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Часть шестая. Том I. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI-XVIII веке (1498-1795). – К. : в Университетской типографии (И. Завадского), 1876. – № X. – С. 16-18; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – СПб. : в типографии Э. Праца, 1863. – Том 1. 1361-1598. – С. 45-47. – № 59; Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею / В 5-ти томах. – СПб.: в типографии III-го отделения собственной Е.И.В. Канцелярии, 1848. – Том 2. 1506-1544. – № 153. – С.188-189 та ін.
- 16 Описи Київського намісництва 70-80-х рр. XVII ст.: описово-статистичні джерела [За ред. П. С. Соханя]. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 138-141.
- 17 Матченко А. Историко-археологический очерк... – С. 4.
- 18 Вирський Д. «Українне місто»... – С. 33.
- 19 Там само. – С. 32-33, 34.
- 20 Там само. – С. 34.
- 21 Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссиею для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Часть первая. Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322-1648 гг.). Том VI. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1883. – № CCLII. – С. 621-622.

- 22 Падалка Л.В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение: исследования и материалы / Л.В. Падалка. – Полтава: Т-во печатного дела, тип. бывш. Дохмана, 1914. – С. 71.
- 23 Документи... – № 52. – С. 108-109.
- 24 Там само. – № 96. – С. 165; № 155. – С. 235-236.
- 25 Описание... – С. 91; Строев П. Списки... – Ствп. 933; Костенко И. Прошлое и настоящее Старомлинской слободки, или Велико-Будищский общежительный Свято-Троицкий женский монастырь / Иоанн Костенко // Полтавские епархиальные ведомости: часть неофициальная. – Полтава, 1889. – № 5. – С. 144-145; Зверинский В.В. Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи, с библиографическим указателем. – Том I. Преобразования старых и учреждения новых монастырей с 1764-1795 по 1 июля 1890 год (594 монастыря). – СПб. : Типография В.Безобразова и Комп., 1890. – № 518. – С. 259; Зверинский В.В. Материал для историко-топографического исследования... – Том II. – С. 4; [Аноним]. Упразднённые... – С. 798; Денисов Л.И. Православные... – № 700. – С. 679-680 та ін.
- 26 Бобровський Т.А. Монастирський печерний комплекс поблизу смт. Диканька Полтавської області / Т.А. Бобровський, Б.У. Вайнер // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Зб. наук. пр. [ред. кол.: Клочко В.І., гол. ред., Бобровський Т.А., Ієвлева В.П. та ін.]. – К. : 2007. – Випуск 2. Частина 2. – С 11.
- 27 Там само. – С. 27-28.
- 28 Лазаревский А.М. Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII-XVIII вв. / А.М. Лазаревский // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. Книга одиннадцатая [Под ред. А.М. Лазаревского]. – К.: Типография Корчак-Новицкого, 1896. – С. 100-102, 111-112.
- 29 Шерстюк В.В. Сліпорідська Онупріївська пустинь / В.В. Шерстюк // Полтавіка: Полтавська енциклопедія [ред. кол. О.А. Білоусько, гол. ред., Т.П. Пустовіт, заст. гол. ред., Ю.М. Варченко та ін.]. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – Том 12. Релігія і церква. – С. 601.

Summary

Sherstyuk Vyacheslav

To the question of the founding of monasteries on the south-east of the Polish-Lithuanian borderlands in the 15 – middle 17 century

The existing historiography data about the beginnings of monastic life in the Polish-Lithuanian border of Wild Field (mostly — the historical territory of Poltava region) is analyzed. The possibility of monasteries foundation in these areas only in the early 17 century is proved.

Keywords: monastery Livoberezhne Dnieper, Poltava, Cossack time

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

1. АНТИЧНІ КУЛЬГИ. РАННЄ ХРИСТІЯНСТВО	3
<i>Наталія Супрун</i> О кремации в контексте погребального обряда Херсонеса-Херсона	3
<i>Людмила Агеева</i> Дажбог и Ретра	13
<i>Katarzyna Maksymiuk</i> Some remarks on Christian church in Iran in the 5th century AD.....	19
<i>Александр Кожолянко</i> Синкретизм язычества и православия в календарной обрядности буковинцев ...	25
<i>Вікторія Любащенко</i> Списки «Паренесису» св. Єфрема Сирина у Галицько-Волинській Русі.....	44
<i>Микола Хмільовський</i> «Домініканська легенда» про початки монастиря проповідників у Львові (до питання про розташування княжого двору Лева Даниловича).....	55
<i>Сергій Лавриненко</i> Космогонічні та теогонічні міфи в ранньоетнічних світоглядно-релігійних системах східних слов'ян.....	70
<i>Георгій Кожолянко</i> Співіснування християнства з язичництвом на українських теренах у період розвиненого середньовіччя	79
<i>Іван Сидор</i> Взаємини Московської митрополії зі Східними патріархатами у другій половині XV – початку XVI століття	88
2. ВІДРОДЖЕННЯ І ПОЧАТОК НОВОЇ ДОБИ (XVI – КІНЕЦЬ XVIII СТ.).....	98
<i>В'ячеслав Шерстюк</i> До питання про час заснування монастирів на південно-східному польсько-литовському порубіжжі в XV – середині XVII ст.....	98
<i>Станіслав Черкасов</i> Висвітлення історії польського реформаційного руху у дискурсі сучасної польської академічної історіографії.....	107
<i>Тарас Гриневич</i> Берестейська церковна унія у творчості Павла Ясеніци	115
<i>Микола Бандрівський</i> Про посвяту відновленої у 1671 р. Олексієм Балабаном церкви при ставропігійному Свято-Успенському храмі на вул. Руській у Львові.....	122
<i>Микола Галіс</i> Попівство в селі Літиня на Дрогобиччині (XVI–XVIII ст.): соціально-економічна характеристика.....	130
<i>Dorota Wereda</i> Biskupi unickiej eparchii lwowskiej – pośrednicy między Wschodem i Zachodem w przestrzeni miejskiej Lwowa w XVIII wieku.....	141
<i>Ірена Водзяновска</i> Посвяти унійних храмів на Брацлавщині у другій половині XVIII ст.....	148

<i>Іван Альмес</i>	Богослужбові книги у Крехівському василіанському монастирі у другій половині XVIII ст.	155
<i>Юрій Стецик</i>	Візитацийний опис Чернильвського василіанського монастиря святої Трійці (1766 р.).....	169
<i>Богдан Лазорак</i>	Про «посполиту» школу львівського Богоявленського братства (1546–1795) та чудо на іконі Пресвятої Богородиці 1761 р.	178
	3. НОВА ДОБА (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.)	
	ГАБСБУРЗЬКА МОНАРХІЯ	193
<i>Юлія Шустова</i>	Провиниенци в изданиях типографії Львовского братства первой половины XVIII в. (по материалам собрания Львовской национальной научной библиотеки Украины им. В. Стефаника)	193
<i>Ірина Орлевич, Юлія Шустова</i>	Книга «Рука Дамаскіна» (1830, 1856): історія видання і використання у навчальному процесі бурсою Львівського Ставропігійського інституту	197
<i>Іван Куцый</i>	Образ католицизму в українській історичній думці Східної Галичини XIX ст.....	209
<i>Володимир Пашук</i>	Релігійна тематика у перших виданнях товариства «Просвіта» 1868 – 1871 рр.....	217
<i>Наталя Колб</i>	Основні статті витрат та організація побуту греко-католицького парафіяльного духовенства Галичини наприкінці XIX століття.....	236
<i>Дмитро Корбяк</i>	Діяльність о. Сильвестра Сембратовича у Львівському університеті	255
<i>Василь Педич, Віталій Тельвак, Вікторія Тельвак</i>	Історико-церковні дослідження Володимира Антоновича	265
<i>Наталя Бенькалович</i>	Микола Устиянович: сторінки біографії	275
	РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ	286
<i>Тетяна Тронько</i>	Видання українського перекладу Євангелія на сторінках журналу «Киевская старина»	286
<i>Богдан Хіхляч</i>	Відродження православ'я на Поділлі наприкінці XVIIIст. у контексті політики царської Росії.....	295
<i>Сергій Башинський</i>	Ідея автокефалії Української Православної Церкви серед духовної та культурної еліти України XVIII-XIX ст.....	302
<i>Анна Кирилюк</i>	Правовий статус римо-католицьких монастирів у Російській імперії (кінець XVIII – 60-ті роки XIX ст.).....	312

<i>Руслана Шеретюк</i>	Заходи російського самодержавства щодо римо-католиків напередодні «возз'єднання» греко-уніатів Правобережжя з Російською Православною Церквою 1839 р.....	319
<i>Алена Філатова, Валянціна Яноўская</i>	Регулювання міжканфесійних адносін у заходніх губернях Російської імперії (канець XVIII – початок XX ст.)	330
<i>Jarostaw Cabaj</i>	Sprawa unicka w guberni Siedleckiej.....	339
<i>Ірина Верховцева</i>	Юдеї, вірмено-григоріани та католики у Подунав'ї (XIX ст.)	349
<i>Юлія Негода</i>	Повне зібрання законів Російської імперії як джерело з правового статусу лютеранської та католицької церков Півдня України (друга половина XVIII–XIX ст.)	359
<i>Ілля Луковенко</i>	Розбудова структур православної церкви Донеччини у другій половині XVII – початку XX ст.	368
<i>Ольга Кригіна</i>	Метричні книги колоністів Донбасу (за матеріалами Державного архіву Донецької області).....	376
<i>Сергій Татаринів</i>	Старообрядці у Донбасі (XVIII – початок XX ст.).....	383
<i>Валерія Цубенко</i>	Офіційна церква і релігія на території Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії (1817-1857).....	388
<i>Ігор Пасечніков</i>	Царська жандармерія та релігійні групи Таврійської губернії	394
<i>Ольга Баковецька</i>	Утворення Тираспільської єпархії: обставини й умови існування.....	401
<i>Лариса Моїсеєнко</i>	Середні духовні навчальні заклади в південно-східній Україні в кінці XIX – на початку XX ст.....	409
<i>Ольга Сараєва</i>	Релігійно-просвітницька діяльність земств Півдня України (кінець XIX – початок XX ст.): аналіз матеріалів діловодства та періодики	419
<i>Наталія Буланова</i>	Осередки римо-католицизму на півдні України в другій половині XIX–початку XX ст.: історико-статистичний аналіз	429
<i>Тетяна Володимирівна Оніпко, Тетяна Анатоліївна Оніпко</i>	Церковно-парафіальна школа при Сампсоніївському храмі міста Полтави	439
<i>Василь Яременко</i>	Випускники Київської духовної академії на Поділлі: спроба колективного портрета.....	447
<i>Інна Шугальова</i>	Ментально-світоглядні пріоритети нової генерації священників України в модерну добу.....	458

<i>Ірина Петренко</i>	Шлюбно-сімейні відносини православних мирян у працях Івана Огієнка.....	466
<i>Наталя Белікова, Олександр Беліков</i>	Археолог-аматор отець Василь Спесивцев.....	472
<i>Олександр Ігнатуша, Тетяна Савчук</i>	Митрофорний протоієрей Андрій Коренев	483
4. ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА ТА УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.....		496
<i>Киричук Олександра</i>	Поляризація українського політикуму Галичини напередодні Першої світової війни: уроки сьогодення.....	496
<i>Алла Киридон</i>	Церква в умовах Першої світової війни. Рік 1917	508
Володимир Кройтор	Дипломатичні колізії вступу Румунії у Першу світову війну	519
<i>Ніна Крилова, Ірина Лаврова</i>	Політика українських урядів 1917–1920 рр. щодо релігії та Церкви.....	530
<i>Валерій Нестеренко, Валерій Сторчовий</i>	Римо-католицька церква на Поділлі в період Української національно- демократичної революції 1917-1921 рр.	537
<i>Оксана Альошина</i>	Перебіг українізації у Православній церкві на Волині у 20-х р. XX ст.	546
<i>Ірина Преловська</i>	Документальні джерела для дослідження персонального складу діячів УАПЦ (1921–1930) – УПЦ (1930–1939)	552
<i>Ірина Передерії</i>	Релігійний чинник у процесі державотворення: еволюція візії В'ячеслава Липинського	561
5. ЦЕРКВА В СРСР.....		571
<i>Лариса Москаленко</i>	Основные этапы формирования государственной-конфессиональной политики СССР в первые послереволюционные десятилетия (на примере взаимодействия с еврейскими религиозными организациями)	571
<i>Андрій Фесенко</i>	Діяльність державних та громадських органів антирелігійної пропаганди у 1920-х рр. на Донеччині.....	581
<i>Микола Яцюк</i>	Внутрішньоцерковні течії в Харківській єпархії Українського Екзархату Руської Православної Церкви в 20-х роках XX століття	591
<i>Лариса Дудка</i>	Утвердження радянської обрядовості в умовах політики державного атеїзму в Україні 1920–1930-х років.....	600
<i>Володимир Стародубець, Галина Стародубець</i>	Релігійна ситуація на Житомирщині в період Другої світової війни.....	608
<i>Rafał Roguski</i>	Duszpasterstwo wojskowe i religijność żołnierzy Armii Polskiej w ZSRR, na Bliskim Wschodzie i w kampanii włoskiej.....	616

<i>Тарас Дідух</i>	Особливості співпраці між греко-католицьким і римо-католицьким духовенством у Дрогобицькій області в 1953–1958 рр.	628
<i>Михайло Косів</i>	Петро. З грецької – це скеля.....	636
<i>Юрій Вільховий</i>	Релігійне виховання у громадах Церков євангельських християн-баптистів та адвентистів сьомого дня України як засіб модернізації протестантського руху в СРСР (середина 40–60-х років ХХ ст.).....	660
<i>Інна Шерстюк</i>	Релігійні течії в мережі протестантських конфесій УРСР (40-х – 50-х років ХХ ст.).....	667
<i>Олександр Лахно</i>	Конфесійний розкол у середовищі Євангельських християн-баптистів в УРСР повоєнного періоду.....	676
	6. ПОЗА РАДЯНСЬКИМ ПРОСТОРОМ ХХ СТ.....	688
<i>Діана Штерр</i>	Повсякденне життя священників і вірників Мукачівської греко-католицької єпархії в 20–30-х роках ХХ ст. (за матеріалами журналу «Душпастирь»).....	688
<i>Назарій Петрів</i>	Становлення національних і міжнаціональних євангельсько-баптистських союзів у Західній Україні у 20–30-х роках ХХ ст.	699
<i>Володимир Зілінський</i>	Нариси історії української церкви Св. Покрови в м. Каліш (за матеріалами Центрального державного історичного архіву України у Львові).....	709
<i>Інна Ходак</i>	Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького.....	726
<i>Оксана Боруцька</i>	Діяльність Патріарха Йосифа Сліпого у 60– 80- х рр. ХХ ст.	734
<i>Марина Хомич</i>	Наукові середовища Польської автокефальної православної церкви у 1945–1989 рр. (за матеріалами періодики).....	747
<i>Роман Тарнавський</i>	Релігійна тематика у працях Адама Фішера.....	755
<i>Володимир Гаюк, Іван Паламар</i>	Релігієзнавчі студії Миколи Андрусяка (1902–1982 рр.).....	762
<i>Любава Матлай</i>	Релігійне життя української діаспори у Великій Британії.....	781
<i>Микола Насірний, Олександр Савчук</i>	Релігійне життя русинів та українців Хорватії: історія та сучасність.....	787
	ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	795

Наукове видання

ІНСТИТУТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА – ФІЛІЯ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДжЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМЕНІ М. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. СКОВОРОДИ
НАН УКРАЇНИ

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ
В УКРАЇНІ

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК
2014 рік

Книга I

Львів «Логос» 2014

Літературні редактори Н. Кіт, М. Ломеха
Художній редактор В. Сава
Макет і верстка М. Барановський, Н. Дацко

Видавництво «Логос»
Львівського музею історії релігії
79008, м. Львів, пл. Музейна, 1

Друк ТзОВ «Простір-М»

Підписано до друку з готових діапозитивів 29.04.2014
Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times. Умовн. Друк. Арк. 42,6

